

УДК 930.85

О.П. БОЙКО (доктор філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін)

ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», Суми, Україна

E-mail: boykoolga-academy@rambler.ru

**ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКА КАТЕГОРІЯ ТА
ФЕНОМЕН СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ**

В статті розглядаються концепції щодо розуміння поняття повсякденність. Розкрито філософська сутність повсякденності. Показані її складові елементи.

Ключові слова: повсякденність, очевидність, життєвий світ.

Антропологізація наукової парадигми в останні десятиліття визначається, перш за все, в перенесенні акцентів на пересічну людину, на її буденність, її свідомість, на її повсякденні практики. Причиною виникнення такої постановки питання стало різке прискорення науково-технічного прогресу в сучасному індустріальному та постіндустріальному світі, де іманентні процеси розвитку виробництва настільки ускладнилися в порівнянні з усіма попередніми історичними епохами, що став досить очевидним, наглядним, емпірично відчутним зв'язок між змінами у сфері економіки, політики, з одного боку, та змінами в сфері повсякденного життя широких мас населення - з іншого. Повсякденність вже не виглядає інертною, застиглою реальністю, - вона екзистенційно захоплює людину своєю постійною мінливістю, що і зумовило не аби яку зацікавленість цим поняттям та явищем.

До причин підвищення уваги в необхідності вивчення повсякденності, відноситься і криза європейської культури загалом, частина якої є криза наукової раціональності, описаної відомим філософом Е. Гуссерлем. Криза європейської культури, що відбивається на розвитку загалом цивілізації, яка проаналізована такими мислителями ХХ століття як О.Шпенглер, М. Гайдеггер, К. Ясперс та Х. Ортега-і-Гассет, глибоко проникає в тканину буденного життя людини, тим самим змінюючи цілі та ціннісні установки. Тому вивчення повсякденності у різних її варіантах і аспектах сьогодні є важливим і актуальним завданням. Більш того, глибоке вивчення повсякденності дозволяє більше зануритися у сутність і зрозуміти мінливий та непостійний характер сучасного суспільства з його непередбачуваністю, нестабільністю, плюралізмом, культурною різноманітністю та ризоморфністю (нелінійність розвитку). Цей конструкт сьогодні стає об'єктом філософської рефлексії, за допомогою якого з'являється можливість «схопити», зрозуміти головне - суб'єктивність, це те, що відрізняє людину від усіх інших істот. Це поняття дає можливість подолати жорстку суб'єкт-об'єктну дихотомію і відобразити світ з середини тієї або іншої людської ситуації. І сьогодні вираз «повсякденність», яке раніше

вживався у зневажливій формі, все більше і більше претендує на статус філософської категорії.

Ще один важливий аргумент - визнання повсякденності у якості предмета наукового дослідження підкріплюється тим, що повсякденне знання містить «суб'єктивні теорії», тобто актуалізовані знання людини про світ і про себе, які, в свою чергу, можуть бути використані у раціональному пізнанні. Ось чому повсякденність, як філософська категорія, є важливим моментом у дослідженні сучасного життя, яка під впливом змін структур соціальних зв'язків та відносин перетворює повсякденне життя, надає йому варіативності.

Ступінь розробленості проблеми. Антропологія повсякденності увійшла до широкого наукового вжитку лише в середині минулого століття. Як тема дослідження вона була введена в теоретичний обіг Е. Гуссерлем, який і розробив поняття «життєвого світу» з тим, щоб висвітлити кризу сучасної йому науки та намітити шляхи подолання цієї кризи засобами набуття втраченого зв'язку науки з людським життям. Але і до цього концептуальні моделі життєвого світу використовувалися у філософських та соціологічних дослідженнях. Так, наприклад, Ф. Ніцше радикально переорієнтував культурофілософську проблематику з сфери умоглядних ідеалів на реалії повсякденного життя.

Важливою передумовою досліджень життєвого світу стала розробка специфічного методу гуманітарних наук (*Geisteswissenschaften*), яка була здійснена представниками Баденської школи неокантіанства В. Віндельбандом та П. Рікер. Принципово важливі ідеї відносно семіотичної специфіки явищ життєвого світу висловлював ще основоположник символічної антропології Е. Кассіер. Від теорії символу Е. Кассієра беруть початок концепції починаючи від екзистенціалізму та психоаналізу до символічних теорій міфу та структурної лінгвістики. Надалі за допомогою цих ідей були окреслені теоретичні нариси до вирішення проблеми реконструкції «символічного універсуму» життєвого світу П. Бергером та Т. Лукманом. На важливості розгляду повсякденного життя та його значення при дослідженні традицій, побуту, менталітету певного народу наголошували представники «Школи Анналів», або «Нової історичної науки» Л. Февр, М. Блок, Ф. Бродель та інші.

В рамках феноменологічної традиції дослідження поняття повсякденності здійснювали А. Шюц, Г. Гарфінкель, М. Гайдеггер та інші. Представник герменевтичного напрямку, теоретик концепції «комунікативної дії» Ю. Габермас, діставши у спадок в цілому феноменологічне трактування повсякденності, наголошує на ролі сучасного стану самого повсякденного життя. Він зберігає розуміння життєвого світу озвучене представниками феноменології - життєвий світ є універсальним смисловим горизонтом, контекстом, який не проговорюється [12., 202]. Але, на відміну від феноменологів, Ю. Габермас не ототожнює життєвий світ з самою повсякденністю і соціальним світом.

Американський соціолог І. Гофман розробляє так званий

«драматургічний» підхід до дослідження повсякденності, використовуючи метод «зміщення перспектив», суть якого полягає у тому, що соціальна взаємодія розглядається не з погляду того, ким ми здаємося у повсякденності, а з перспективи того, ким ми хочемо здаватися і як нам це вдається [3., 195]. Спроба реабілітації поняття повсякденності здійснив Б. Вальденфельс, який писав, що повсякденність є свого роду «плавильним тиглем раціональності» або «закваскою», яка дозволяє зароджуватися всьому новому [2]. Такі автори як М. Мосс, Н. Еліас, М. Фуко та П. Бурдьє розвивають тему повсякденності не зводячи її до свідомості, але пов'язують її з проблемою тілесності людини. Вони досліджували і ментальність звичайних людей, їх переживання, і матеріальну сторону повсякденності – соціальний простір, світ речей. Дослідник історії повсякденності А. Хеллер підкреслювала, що головне в повсякденності – це індивідуальне відтворення. За її визначенням, «повсякденне життя є сукупність діяльності індивідумів по відтворенню, що створюють умови і для суспільного відтворення» [8., 250]. Її ідеї були розвинені і доповнені іншими дослідниками, зокрема, Ж. Бодріаром, що в результаті дало можливість здійснити висновок про те, що повсякденність – це світ всіх людей, в якому повинна досліджуватися не тільки матеріальний бік, культура, житло, одяг, але і повсякденна поведінка, мислення та переживання. Особливо слід виділити роботи М. Фуко, в яких разом з вивченням самих повсякденних практик античності та класичних епох (способи говорити, робити і поводитися) залучаються і теоретичні формулювання філософії і науки, що стосуються цих повсякденних практик. На жаль в українській та російській літературі відсутня тривала традиція вивчення повсякденності. Але, все ж таки, починаючи з 80-х років ХХ століття до неї зверталися такі російські дослідники як А. Гуревич, О. Золотухіна-Аболіна, Л. Іонін, І. Касавін і Ю. Левада. В Україні дослідженням повсякдення займаються М. Бойченко, М. Галушко, В. Даринський, І. Карпенко, В. Кизима, А. Лактіонова та інші вчені. Отже, представлені нами концепції повсякденності хоча і розрізняються між собою, але все таки мають багато схожого в розумінні цієї проблеми. Всі автори, так чи інакше, згодні з тим, що повсякденність є особливою сферою досвіду, яка виступає як важливий і актуальний пласт культури, у вивченні і описі якої досягнуті певні результати. В той же час багато аспектів і проблем, пов'язаних з буденним життям людини – представника певної культури, - залишаються далеко не дослідженими. Ця проблема особливо загострюється в сучасному світі, коли відбувається становлення нової соціокультурної реальності, яка пов'язана з стрімким розвитком техногенного світу, становленням інформаційного суспільства. Таке розуміння культури, тобто її соціальний характер, безпосередньо загострює проблему повсякдення. Повсякденність, що є по суті філософською категорією, виражає співіснування та взаємодію різних сторін та моментів соціального буття. Вона виступає як множинність загальнодоступних та в значній мірі неявних концептуальних конструкцій, які витримали відбір в результаті перевірки багатовіковим загальним

Повсякденність як філософська категорія та феномен суспільного життя

досвідом. Повсякденність постійно змінюється як в своєму чуттєво-емоційному вираженні, так і в концептуальному.

Можна сказати, що повсякденний світ – це все те, що у свідомості людини пов'язано з очевидністю, але протистоїть спробі її теоретичного опису в категоріях та визначеннях. Очевидне служить основою повсякденного життя, регулює вчинки та дії. Це все те, що в житті людини відбувається щодня, певним чином переживається і оцінюється як рутинне, тривіальне, сіре, нудне, а, відтак, стає повсякденним, неминучим, обов'язковим, звичним. Можна сказати, що повсякденність, за висловом Ф. Тенбрука, представлена «репрезентативною культурою» [9., 29]. Тобто, такою культурою, яка визнається та сприймається. І, що важливо, сприймаються не тільки вірування, ідеї, переконання людей, а й також мотиви, спонукання, різноманітні інтенції тощо. Повсякденність має просторово-часовий вимір. Своєрідність повсякденної темпоральності характеризується подіями, які повторюються регулярно, певним чином переживаються та оцінюються. Темпоральність повсякденності необхідно співвідносити з трьома основними сферами: побутом, працею та дозвіллям. Взагалі нормою повсякдення є такий устрій повсякденного життя, який пов'язаний з діловими справами та заняттями, що повторюються кожен день, і які є основою стабільності та стійкості певного режиму. Простір повсякдення - це місце, територія де протікає життя, де відбуваються різні події та взаємодії. Повсякденність надається людині з народженням і сприймається нею як щось готове, апріорне, об'єктивне. В той же час світ повсякденності є процесуальним, тому що він постійно твориться шляхом соціального конструювання реальності. Це процеси «за допомогою яких будь-яка система «знань» стає соціально визнаною у якості реальності [1., 112]. Під знанням слід розуміти будь-яке переконання, яке існує в тій чи іншій культурі на основі «правильного», «істинного». Це будь-яка загальновизнана "модель знання", яка повинна бути прийнята як пояснювальна модель того або іншого сектору всесвіту, або ж всього всесвіту в цілому. У цьому значенні будь-яке знання виявляє собою конструкт. Такого роду конструювання здійснюється колективно і є непомітним для індивіда, бо відбувається в рамках попередніх подібних "конструкцій", закріплених традиціями певного суспільства. В цьому випадку реальність повсякденного життя можна вважати як впорядковану реальність. Її феномени вже систематизовані в зразках, які здаються незалежними від розуміння. «Реальність повсякденного життя виявляється тією, що вже об'єктивується, тобто є конструйованою порядком об'єктів, які були позначені як об'єкти до моєї появи на сцені» [1., 41]. Отже, повсякденне знання – це знання, яке можна розділити з іншими людьми в звичній самоочевидній повсякденності. Повсякденне знання має свою структуру. Воно складається з непроблематизованого знання, яке присутнє у будь-яких актах людської діяльності, та є невід'ємним від самого мислення в межах повсякденності. Повсякденне знання має конкретні сфери реалізації життєвого запасу знань, які відповідають вузькій спеціалізації. Вони

актуалізуються залежно від ситуації і мають вже більш-менш тематичний характер. До повсякденного знання, так званого «звичного знання», належать звички, навички і таке інше. Таке знання тісно пов'язане з «базовою самоочевидністю», що виявляється в автоматизації більшої частини наших дій, але, в той же час, воно здатне набувати нових значень залежно від тієї чи іншої ситуації.

Таким чином, знання виступають як необхідна складова компонента повсякденності. Також слід додати, що знання має і певну специфіку. Як правило, це знання не про окремі об'єкти, а про ситуацію в цілому. Наприклад, А. Щюц вважав, що знання типізуються і мають певні способи їх інтерпретації, або за Ю. Габермасом «зразків тлумачення». Суб'єкту таке знання здається чимось само собою зрозумілим, з самого початку даним, хоча насправді воно є складним результатом конституюючої діяльності свідомості. Запас знання є практичним у своїй основі, на нього можна покласти в кожному ситуаційно обумовленому поясненні [6]. Розглядаючи повсякденність необхідно розглянути і таку найважливішу її характеристику, як розуміння. Ю. Габермас підкреслює тісний зв'язок життєвого світу з процесами «розуміння», в яких він «концентрується». Варто підкреслити, що розуміння досить специфічне явище. Розуміння повсякденності є пізнання ситуації. Знання-розуміння повсякденності виступає як ситуативне, прагматичне. Повсякденне знання не є експліцитним, йому бракує рефлексії. Розуміння у повсякденному житті представляє собою основу на досвіді форму, в межах якої звичайна свідомість пізнає соціально-культурний світ. Соціальність конструюється як результат комунікативних актів, а розуміння є способом осягнення значень соціальної реальності. Значення об'єктів повсякденного життя виражаються у мові, а вона, тим самим, забезпечує можливість розуміння, тому, що загальним для індивідів є не тільки повсякденність, але й смисли, які передаються у мові. Слід зазначити, що характерною рисою повсякденності виступає суб'єктоцентризм або навіть «я»-центризм. Тобто, дослідження ведеться з позиції певного суб'єкта, точкою відліку служить його тут-і-зараз, розгляд йде з середини його ситуації. Точніше, суб'єктивність певної людини і є центром її повсякденності. А вже потім іде співвіднесення з Іншим. Повсякденність ніби вибудовується суб'єктом на основі постійної взаємодії з іншими людьми. Вона утворюється та упорядковується суб'єктами засобами природних установок, які є відносно стабільними соціальними продуктами.

Інтерсуб'єктивність повсякденності утворюється накладенням суб'єктивного простору на об'єктивні просторові структури. Накладення цих структур передбачає наявність певного соціального порядку (соціального механізму), який представляє собою екстерналізацію людського Я в діяльності. Отже, реальність повсякденного життя виступає як інтерсуб'єктивний світ, який людина розділяє з іншими людьми. Поняття інтерсуб'єктивності, яке започаткував Е. Гуссерль, розуміється як структура суб'єкта, через яку Я залучається до «досвіду іншого» в ситуації

Повсякденність як філософська категорія та феномен суспільного життя

багаточисельності суб'єктів. Кожний суб'єкт, рефлексуючи, вибудовує певний досвід, який залежить тільки від його пізнання. Отже, Я звичайним образом вибудовує в собі Інших та складає інтерсуб'єктивну спільність – спільність (гіпотетичних) суб'єктів, кожен з яких має світ у своєму досвіді, і, в силу цього, світ може розглядатися для всіх об'єктивно існуючий, тобто як основа індивідуального досвіду Я. В той же час в інтерсуб'єктивності – Я фіксує своєрідність свого досвіду по відношенню до інших можливих досвідів.

Таким чином ми можемо сказати, що індивід завжди діє в руслі інтерсуб'єктивної спадщини. Людина посідає своє місце завдяки тому, що живе та діє в контексті смислових зв'язків, які дають можливість визначити, виходячи із значущості, не лише її власну позицію, а й позицію всього того, що її оточує. Це визначення (ідентифікація) відбувається в межах її власної ситуації: людина завжди народжується вже в певному мовному середовищі і культурній традиції. Тому можна сказати, що передумовою універсального переосмислення трансцендентного Я є культура. «Кожна людина сприймає, насамперед, свій конкретний навколишній світ з його центром і нерозкритим горизонтом, тобто свою культуру. Більш глибоке розуміння, що відкриває горизонт минулого, від якого залежить і розуміння теперішнього, принципово можливе для кожного члена цієї спільноти в певний лише для неї можливий першопочатковості, яка є замкнутою перед тим, хто вступає у відношення з цією спільнотою і хто належить до іншої спільноти. Насамперед, він за необхідністю розуміє людей чужого йому світу як людей взагалі і як людей, що належать до певного культурного світу» [4].

Взагалі, існування людини неможливе без усвідомлення приналежності суб'єкта до тієї чи іншої культури, яка виступає своєрідним генератором життя і упорядковує його. Усвідомлення своєї належності до певної етнічної спільноти, виявляється, насамперед, через констатацію «Я – Інший». Такого протиставлення уникнути не можна, тому що людина живе серед інших людей, культур і усвідомлює, що крім її повсякденного світу, такого відомого, рідного, зрозумілого, існують ще інші світи, які є теж рідними і зрозумілими для когось, але зовсім чужими для неї. Отже, найголовнішою сутнісною властивістю людини є її суб'єктивність, яка, так би мовити, знаходиться всередині, та при цьому вона інтенціонально направлена назовні. Подальшою характерною рисою, яка притаманна повсякденності, є її зв'язок з історією. Безперечно, що повсякденність та життєвий світ є історичним та соціально-культурним світом, тому що в ньому відбуваються і відображаються всі надбання людства. Повсякденність виявляє собою той фундамент, на якому будується все інше. Світ повсякденності простий і складний одночасно. Його простота у наближеності повсякденної реальності до звичайної людини, свідомість якої далеко не завжди «завантажена» теоретичними поняттями і рефлексіями. Ця простота пов'язана з «зрозумілістю» тих дій і відносин, які здійснюються і підтримуються індивідом на всіх етапах його життя з самого народження.

Вона обумовлена рутинністю зв'язків, що відтворюються, та комунікацій. Тому при дослідженні повсякдення необхідно звернути увагу і на роль мови. У культурно-специфічній лексиці виражаються і транслюються з покоління в покоління ті або інші особливості культури. Мова «штампує» дійсність. Вона часто накладає на користувача рамки, які обмежують думку, заважають її творчому розвитку, примушують індивіда сліпо слідувати нормам, витратити величезні зусилля на їх подолання. Але не можна не визнати, що мовні штампи необхідні людям: вони надають відносинам певної визначеності і стійкості, без них світ стає чужим і хитким. Мова дозволяє пов'язувати індивідуальний досвід з досвідом життя співтовариства і людства в цілому. «Оскільки ми перебуваємо в світі і реагуємо на певні ситуації, - пише П. Рікер, - ми намагаємося орієнтуватися в них шляхом розуміння і нам є що сказати, у нас є власний досвід, який потрібно виразити в мові і розділити з іншими» [5., 30]. Отже, традиційно повсякденність розглядається як процес життєдіяльності індивідів, який розгортався у звичних загально визначених ситуаціях на базі самоочевидних очікувань та протиставлялась неповсякденності, яка відповідала за інновації та трансформації. Повсякденність є певна соціальна цілісність духовно-ментального та матеріального, яка розгортається у соціальному просторі та часі в сферах побуту, праці, дозвілля за допомогою різних видів діяльності. Вона пронизана комунікацією на всіх рівнях взаємодії з середовищем (індивід, група, суспільство) та детермінована економічною, культурною, політичною сторонами соціального буття, і, при цьому, історично плинна.

Сьогодні ж повсякденне життя людини стає ареною постійних трансформацій, де швидкими темпами йде процес звикання, типізації та легітимізації того, що ще зовсім недавно сприймалося у якості нереального та фантастичного.

Список літератури

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. - М. : Академия-Центр, 1995. – 323 с.
2. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социо-Логос - Socio-Logos: Социология. Антропология. Метафизика. - М.: Прогресс, 1991. – 480 с.
3. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни. - М.: КАНОН, 2000. – 304 с.
4. Гуссерль Э. Картезианские размышления. – СПб. : Наука, 1998. – 259 с.
5. Рикер П. Время и рассказ. Т. 1. – М., СПб.: Университетская книга, 1998. – 313 с.
6. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – М. : Наука, 2001. – 384 с.
7. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с. – С. 96-114.
8. Heller A. Das Alltagsleben // Materialien zur Soziologie des Alltags.

Повсякденність як філософська категорія та феномен суспільного життя

Kuln, 1998 - 250 s.

9. Tenbruck F.H. Repräsentative Kultur // Sozialstruktur und Kultur ?
Hrsg. Von H. Haferkamp. – Frankfurt am Main, 1990. – 179 s.

О.П.БОЙКО

ГБУЗ «Украинская академия банковского дела Национального банка Украины»,
Сумы, Украина

E-mail: boykoolga-academy@rambler.ru

**ПОВСЕДНЕВНОСТЬ КАК ФИЛОСОФСКАЯ КАТЕГОРИЯ И ФЕНОМЕН
ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ**

В статье проанализированы концепции повседневности. Показана философская сущность повседневности. Рассмотрены ее составляющие элементы.

Ключевые слова: повседневность, очевидность, жизненный мир.

О. BOYKO

State Higher Education Institution Ukrainian Academy of Banking of The National
Bank of Ukraine, Ukraine

**DAILY OCCURRENCES A PHILOSOPHICAL CATEGORY AND THE
PHENOMENON OF SOCIAL LIFE**

The article analyzes the concept of daily occurrences. It is shown the philosophical essence of daily occurrences. Considered its constituent elements.

Key words: daily occurrences, evidence, vital world.

Стаття надійшла до редколегії 25.05.12

Прийнята до друку 30.05.12